

ÖZBEKİSTAN'DA MEVSİMSEL BAYRAMLAR VE ÖZEL GÜNLER

The Seasonal Festivals and Special Days in Uzbekistan

Prof. Dr. Adhamcan A. AŞİROV*
Yrd. Doç Dr. Nurettin HATUNOĞLU**

ÖZ

Özbekistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra Sovyetler döneminde yasaklanan ya da hor görülen birçok örf ve adet hem resmi zeminde hem de halk arasında daha coşkulu kutlanmaya başlanmıştır. Özbeklerin yaşadığı Türkistan bölgesinin geçirdiği tarihi süreç günümüzde Özbek folklorundaki birçok uygulamanın ortaya çıkışında etkili olmuştur. Özbeklerin hayatında merasimler, mevsimsel, ailevi (gündelik hayat) ve dini merasimler şeklinde üç ana gruba ayrılır. Bu merasimlerden mevsimlere bağlı olanları Özbek toplumunun kültürel hayatında önemli yer tutmaktadır. Mevsime bağlı merasimler, kışa bağlı merasimler, bahara bağlı merasimler ve güz mevsimine bağlı merasimler şeklinde görülmektedir. Nevruz, Mehran, Sede, Gül Seyilleri, Hasıl Bayramı gibi bayram ve şenliklerde eski Türk inançlarının ve Özbekler öncesinde bölgeye yerleşmiş olan yerleşik unsurların ve komşu bölgelerdeki kültürlerin etkisini görmek mümkündür. Nevruz Orta Asya ve Orta Doğu halklarının eski geleneksel yeni yıl bayramıdır. Yine Lale Seyli Özbek halkının eski ve milli şenliklerinden biri olup, Harezmi, Buhara ve Baysun'da Kızıl Gül (Gul-ı Surh), Kokand, İsfara, Taşkent, Çust gibi bazı yörelerde Lale Seyli, bazı yerlerde ise Bayçiçek şenliği gibi isimler ile düzenlenmiştir. Lale şenliği Nevruz bayramından sonra nisanın sonu mayısın başlarında laleler açıldığı dönemde gerçekleştirilmektedir. Bahar şenlikleri dışında güz mevsimlerinde de kutlanan özel gün ve şenlikler vardır. Bunlardan biri hasat bayramı olup günümüzde şehir merkezlerinde de kutlanmaya başlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Özbek, Nevruz, Sumelek, Lale Seyli, Folklor.

ABSTRACT

A lot of customs and traditions which were neither forbidden or despised in Soviet era began to be celebrated more enthusiastically both in formal life and among the public after the Independence of Uzbekistan. The historical process experienced by Turkestan era and also where Uzbeks live affected to arise many practice in Uzbek folklore. Ceremonies in Uzbek life divided into three title as seasonal, daily and religious. Among these ceremonies, seasonal ceremonies take important place in Uzbek's societies' cultural life. This seasonal ceremonies are attached to winter, spring and autumn periods. It is possible to observe old Turkic beliefs, cultures of neighborhood regions and cultures of people who settled Turkestan before Uzbeks in the Nowruz, Mehircan, Sade, Gul Seyli holidays and festivals. Nowruz is an old traditional new year holiday of societies who live in Middle Asia and Middle East. Besides, Lale Seyli that is one of the old and national festival of the Uzbeks has been organized in Khorezm, Bukhara and Baysun under the name of Kızıl Gul (Gul-ı Surh), in Kokand, İsfara, Tashkent and Çust under the name of Bayçiçek and Lale Seyli. Tulip ceremony however, have been hold after Nowruz holiday that coincide with end of April and beginning of May when tulips were bloomed. Except for spring ceremonies, there were celebrated special days and ceremonies in autumn. One of them is harvest ceremony and it is began to be celebrated in city centers today.

Key Words

Uzbek, Nowruz, Sumelek, Lale Seyli, Folklore.

* Özbekistan Fenler Akademisi Tarih Enstitüsü Etnoloji ve Antropoloji Bölümü, adhashirov@yandex.ru

** Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı,
Zonguldak/Türkiye, hatunoglu2004@mynet.com

Giriş

Özbekistan'ın 1 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan ederek Sovyetler birliğinden ayrılmasından sonra, Özbek halkının eski devlet idaresi, etnik tarihi, etnolojisi, kültürel değerleri ve folkloru ile ilgili çalışmalar artmaya başlamıştır. Özbeklerin milli ve manevi hayatında önemli yer tutan örf adet, gelenek-görenekler ile milli ve dini bayramların bağımsızlığın verdiği imkânlar ile toplumsal yaşamın temel taşları şeklinde ele alınarak işlenmesi, Sovyetlerin dağılmasından sonra ortaya çıkan siyasi sürecin, ulus devlet anlayışını tetikleme ile de yakından ilgilidir. Özbek kimliğinin ön plana çıkarılması ancak Özbek kültürünün vurgulanması ile mümkün olacaktır. Sovyetler döneminde yasaklanan birçok dini ve örfi değer hem halk tarafından özlemlenilen bağımsızlığın bir nimeti, hem de resmi idare tarafından birleştirici bir argüman olarak kutlanmaya başlanmıştır. Çünkü bağımsızlık öncesi Türk cumhuriyetlerinde, milli kimliği temsil eden gelenek-görenekler, örf adetler, din, hayat tarzı gibi çeşitli ayinler ve merasimler ile kutlanan Nevruz gibi değerler *yenidünya insanına* yakıştırılmamış, bütün bu değerler eskinin kalıntısı göçebe kültür bakiyesi olarak nitelenerek *yeni medeniyet* başlangıcına adım atan Sovyet insanı için sakıncalı bulunmuştur. (Cumakunova 2000:75). Stalin döneminde en sert şekilde uygulanan bu politikaların yol açtığı tahribatı giderme ve milli kimliği inşa etme adına diğer Türk cumhuriyetlerinde olduğu gibi Özbekistan'da da başta Nevruz olmak üzere birçok milli değere resmi düzeyde sahip çıkılmıştır.

Örneğin Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un 1991 yılında aldığı bir karar ile 21 Mart Nevruz bayramı resmi bayram statüsünde kutlanmaya başlanmıştır (İsrailov 1996:33). Bağımsızlık sonrası kutlanmaya başlanan birçok örfi adet, mevsimlerin ve yerleşik hayatın getirdiği üretim tarzı ile yakından ilgili olmuştur.

Özbekistan Cumhuriyeti'nin kurulmuş olduğu coğrafya tarihte Türkistan veya Maverâünnehir olarak adlandırılan coğrafyanın merkezinde yer almaktadır. Bu sebeple mezkur coğrafyada, Özbek isminin etnik anlamda zikredilmediği dönemlerde yaşamış diğer Türk hanedanlarından devralınan kültürel mirasın yanında, bu coğrafya ile temasta bulunan İslam ve Fars kültürü gibi komşu kültürlerin etkilerinin de görüldüğü zengin bir kültürel birikim söz konusu olmuştur. Türklerin göç hareketleri ile şekillendirildiği ve şekillendiği bu coğrafyada günümüz itibarıyla hâkim olan Türk kültürü, yaşanan tarihi süreçlerin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu coğrafyaya 16. asrın başlarında yerleşmeye başlayan Özbek Türkleri ile yerleşik Türklerin kaynaşması neticesinde ortaya çıkan kültürel değerlerin içerisinde, bir dönem bu coğrafya ile iç içe girmiş olan Arap ve Aryanî gibi gayri Türk unsurların kırıntılarını da görmek mümkündür. Bu çalışmada üzerinde durulan ve Özbekler'e atfedilen kültürel değerler kendine has tarihi süreçte şekillenen Türk kültür dairesinin bir şubesini teşkil etmektedir.

Tarihi süreç içerisinde oluşan milli anane, örf adet, gelenekler ve teamül uygulamalarının ortaya çıkı-

şı ve yaygınlaşmasına birçok etken, ya doğrudan veya dolaylı olarak etkide bulunur. Gelenek-görenek-örf ve adetlerin gelişmesine maddi ve manevi kültür değerlerinin, doğal çevrenin, sosyal ilişkilerin etkisi çok fazla olup, zamanla halk arasında yerleşen bu değerler geçmişten geleceğe miras yoluyla geçerek toplumun kültürel değerlerini meydana getirirler. Gelenek-görenek, örf ve adetler zamanla değişikliğe uğradığı gibi bazı uygulamaları tamamen ortadan da kalkabilir. Buna karşın zamanla topluma yeni örf ve adetler, yeni merasimler de girer ve yaygınlık kazanır. Toplum tarafından kabul gören örf-adet ve gelenekler zamana rağmen varlıklarını devam ettirirler. Böylece, asırlar boyunca aynı mekânda yaşayan halkların gelenek ve göreneklerinde benzerlikler ortaya çıkar. Misal olarak farklı devirlerde Özbekistan'ın yerleşik hayat tarzında yaşayan mahalli sakinlerine karışan göçebe kabile ve boylar, Özbeklerin kültürel değerlerini kabul etmekle kalmamışlar aynı zamanda onlara kendilerine ait değerleri de katarak zamanla ortak gelenek ve görenekleri meydana getirmişlerdir. (Şaniyazov 2001: 21-23). Bugün Özbekler arasında görülen birçok kültürel değer Özbekistan coğrafyasının geçirmiş olduğu siyasi ve içtimai süreç ile doğrudan ilintilidir.

Timurlular tarafından yaşatılan siyasi ve medeni hayatın parlaklığı Deşti Kıpçak bölgesinde yaşayan gelenekçi Cengizlileri Maverâünnehir tarafına celp etmiş, nihayetinde Sır Derya kıyılarında ve Kazak bozkırlarında fırsat bekleyen Özbekler, 16. asrın başlarında (1500) Zerefşan

havzalarını ele geçirerek Maverâünnehir, Eski Baktriya (Toharistan) ve Harezme dolmuşlardır. Türklerin 1000'li yıllarda Maverâünnehir'e yayılmaları ile başlayan süreç Özbeklerin bu ülkeleri tamamen Türkleştirmeleri ve bir Türk-İslam medeniyeti meydana getirmeleriyle sonuçlanmıştır (Togan 1981: 105-106). Golden'in (2006: 487) Özbekler ile ilgili; *Özbekistan ve sınırları içinde Özbek nüfus bulunan komşu Afganistan, Hun döneminden beri hem yerleşik hem de göçer eski İrani halklar ve Türk göçerleri için bir buluşma zemini olmuştur. 6. yy ortalarında Göktürk Kağanlığı'nın kurulmasıyla Türk unsurları önemli ölçüde gelişme kaydetmiş, ancak Türkleşme süreci tamamlanamamıştır* şeklindeki değerlendirmeleri, Özbek coğrafyasındaki Türkleşme sürecini daha eski tarihlere götürmektedir. Özbekler, Türkleşmiş eski İrani nüfus (Soğd, Harezmi, Baktriyalı), Özbek öncesi Türk göçerler (Karluk, Yağma, Göktürk Kağanlığı'nın parçası olan boylar, Karahanlı Devleti, Oğuzlar, Kanglı-Kıpçaklar, Türkleşmiş Moğollar) ve doğu Kıpçak Özbek birliği gibi üç temel unsurdan oluşmaktadır (Golden 2006: 487- 488). Bu bilgi Özbek kültürünün tarihi süreci hakkında bizlere fikir vermektedir. Ayrıca, Özbeklerin kültürel değerlerinde İrani unsurlar hakkında Abdulkadir İnan'ın (1998b:269-270), *Son yıllarda Türkistan'da eski Soğd, Toharistan, Harezme ve Baktriya sahalarında yapılan kazılardan elde edilen kültür eserleri üzerinde yayınlanan edüv, tebliğ ve makalede bu kültürlerin gelişmesinde Türklerin hiç rolü yokmuş gibi hep İrani dil konuşan Aryanî kavimlerden bahsedilmekte-*

dir. Hatta 4.- 8. asırlara ait kültürden bahsedilirken bile Türkleri hesaba katmazlar. Hâlbuki bu asırlarda bu ülkelerin Türkler tarafından idare edildiği Çin, Arap ve Tibet kaynaklarında tespit edilmiş tarihi gerçeklerdir. Birçok Soğd sikkelerinde Türk simaları çok açık görülüyor. VI-VII. asırda Soğd ülkesindeki yerli sayılan sülalelerin de Türk soyundan olup Soğdlaşan sülaleler olduklarını tahmin etmek mümkündür. Çünkü Soğdiana çok eski çağlardan beri Türk sülaleleri tarafından idare edilmiştir şeklindeki değerlendirmeleri Özbek kültüründeki gayrı Türk unsurların mahiyetini ve oranını göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu değerlendirmeler yanında Özbeklerde görülen bazı adetlerde farklı kültür sahalarının etkisini de göz ardı etmemek gerekir.

Misal olarak Özbeklerin Maverâünnehir ile Harezm bölgesi çevresinde tarım ile geçinen ve yerleşik kültüre sahip olarak tabiata, toprağa, suya, havaya, ateşe saygısı ve bunları kutsallaştırmaya bağlı ilginç örf adet ve merasimleri olanlarının, çiftçiliğe ait geleneklerinde asırlarca toplum içinde yaşanan İslami anlayışa rağmen Zerdüştlük ve eski Türk inançları ile ilgili alametleri de görmek mümkündür (Aşirov 2003: 264). Türklerin temel iktisadi etkinliğinin hayvancılık olarak kabul edilmesi dikkate alınarak tarım ile ilgili bütün adetleri komşu yerleşik kültürlerle bağlamak da doğru değildir. Örneğin yer – su kültü Köktürk kitabelerinden anlaşıldığına göre VIII asırda Türk imparatorluğunda devletin resmi kültlerinden biridir. Bu kitabelerde yer- su tıpkı günümüz Şamanistlerinde olduğu gibi yan yana

zikredilmektedir (İnan 1998a: 491). Bugünkü Özbekistan'da kendine mahsus mimari anlayışı, zengin folklorik değerleri, edebiyatı, sanatı, kainat ve yer yüzü, insan ve hava ölüm ve sonsuzluk hakkındaki hikaye ve rivayetlerde Nevruz, Mehrcan, Sede, Gül Seyilleri, Hasıl Bayramı (Aşirov 2004:62) gibi bayram ve şenlikler de eski Türk inançları ve komşu bölgelerdeki kültürlerin etkisi görülmektedir.

A- Özbekistan'da Mevsimlere Bağlı Örf ve Adetler

Özbeklerin hayatında merasimler, mevsimsel, ailevi (gündelik hayat) ve dini merasimler şeklinde üç ana gruba ayrılır (Aşirov 2008: 174). Bu şekilde gruplara ayrılan merasimler kendi aralarında da yapısal özellikleri ve fonksiyonları bakımından daha küçük gruplara ayrılırlar. Şöyle ki, mevsimsel merasimler kış merasimleri (Yes Yusun ve Gep Geştekler, ilk kar yağdığında Kar Hat Yazısı) bahar merasimleri (Şah Maylar, Kış Çıkarış, Lay Tutuş, Nevruz Bayramı, Sümelek Seyli, Gül Seyilleri, Lale Seyli, Sunbule Seyli, Sust Hatın), yaz merasimleri (Çay Mama, Suv Seyli, Tut Seyli, Kum Seyli) ve güz merasimleri (Abla Bereke, Mehrcan, Hasıl Bayramı, Kavun Seyli, Uzum Seyli, Anar ve Encir Seyli) şeklinde farklılaşırlar. Ailevi – gündelik merasimler ve dini merasimler de kendi aralarında farklı gruplara ayrılırlar.

Her merasim örf ve adet ait olduğu toplumun hayat tarzı ile sıkı ilişki içindedir. Maverâünnehir'e İslam'ın gelmesi ile topluma ait örf ve adetler değişmiş ve yeni dine uyarlanmışlardır. Fakat İslam öncesi dinlere ait ateşi kutsal sayma, büyü ve falcılık

gibi bazı adetler yaşamaya devam etmiştir. Ayrıca Sovyetler döneminde ideolojik temelli bazı merasimler, misal olarak Kızıl Toy, Ekim Devrimi Bayramı, Sovyet Ordusu Günü, Sovyet Anayasası Günü, Pamuk Bayramı gibi merasimler yapılmış olsa da, bu merasimlerin bir çoğu Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanması ile ortadan kalkmıştır. Fakat kullanılan takvim ve uluslar arası alanda kutlanan yılbaşı, 8 Mart kadınlar günü gibi merasimlerin kutlanmasına devam edilmiştir. Bunlara ek olarak bağımsızlığın getirdiği Bağımsızlık Günü, Cumhuriyet Anayasası Günü gibi yeni merasimler de Özbeklerin hayatına girmiş, dini bayramların yanında mevsimsel merasimlerin en önemlisini teşkil eden Nevruz Bayramı da resmi olarak kutlanan bayramlar içerisinde yerini almıştır.

1- Nevruz Bayramı: Nevruz Orta Asya ve Orta Doğu halklarının eski geleneksel yeni yıl bayramıdır. Orta Asya ve Orta Doğu halklarında Nevruz bayramını kutlama adeti çok eski devirlere dayanan bir gelenek olup, üç bin yıllık bir geçmişe sahiptir. Nevruzun ortaya çıkışı ile ilgili birçok rivayet ve mitler mevcuttur. Bu rivayetlerin birine göre; Zerdüştlük dininde iyilik tanrısı Ahura Mazda, bahar ve yaz aylarında, kötülük tanrısı Ahriman ise kış ve güz aylarında hükümdarlık yapmaktadır. Baharın birinci günü iyilik tanrısının kötülük tanrısını bozguna uğrattığı kutsal gün diye bayram ilan edilmiştir. Bu gün nevrüz gününe denk gelmiştir (Biruni 1968:252). Başka bir efsaneye göre de Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın ilk karşılaştıkları gün nevrüz bayramı

olarak kabul edilmiştir. Firdevsi'nin Şahnamesi'ne göre de Nevruz'un ortaya çıkışı Cemşit ile ilgilidir. Ali Şir Nevai de *Tarihi Mülki Acem* adlı eserinde Nevruz'un büyük keşifler sonucunda ortaya çıktığını beyan etmiştir. (Ali Şir Nevai 2011:124). Toprağın canlanması, ilkyaz ile yeniden dirilişi, Türk destanları içinde karşılığını Ergenekon'da bulmuştur. Nevruz kutlamalarının bir diğer adı da *Ergenekon Bayramı* dır. Bu isim geçmişten günümüze kadar hâlen çeşitli Türk boyları arasında canlılığını korumakta, aynı zamanda milletin destanların gücüyle birbirlerine olan güven bağına güçlendirmektedir. Ebulgazi Bahadır Han'ın *Secere-i Türki*'sinde naklettiği Ergenekon menkıbesi eski Çin kaynaklarının verdiği tarihî olayların bir yansıması olmuştur (Şengül 2006:163).

Nevruz, hakkındaki değişik mit ve rivayetler bir yana, geçmişteki insanların kâinat, tabiat ve hayat arasındaki sıkı bağların oluşunu tasdikleyen, zaman ve mekâna ait felsefi düşünceleri kendinde toplayarak tabiatın tekrar canlanması, temizlik ve sevinç gibi ortak düşünceleri kendi ile özdeşleştiren bir şenlik olarak halklar tarafından kabul görmüştür. Bu büyük ve güzel bayramın tarihi ve eski bir gelenek olduğunu ispatlayabilecek birçok yazılı ve tarihi kaynak mevcuttur. Örneğin Ebu Reyhan el-Biruni, Ebu Mansur Salibi, Cahiz Besri, Ömer Hayyam'ın eserlerinde, Nevruz'un ortaya çıkışı, kendine has eski ritüelleri ve merasimleri hakkında ilginç bilgiler vardır (Biruni 1968, Gardiziy 1991, Hayyam 1990). Misal olarak Ebu Reyhan el-Biruni, Nevruz'un kâinat ile dünya arasındaki ilişkisi hak-

kinda şunları yazmaktadır, *Nevruz dünyanın başlangıcı ve yaratılışının ispatıdır. Bugün Allah hareketsiz duran felekleri harekete geçirmiştir. O güneşi yaratmıştır. Böylece zamanda saklı olan yıllar aylar, günler ve diğer dilimler ortaya çıkmış, hesaplar onlardan başlanmıştır* (Biruni 1968: 258). Nevruz'un gelişi ile bütün tabiat uyanır. Yer altındaki birçok mahlûkat, karınca, kurtlar ve bitkiler canlanır. Bu canlanmanın başlangıcı şemsi takvime göre 21 Mart'a denk gelmektedir. 21 Mart'a denk gelen gün de Nevruz olarak adlandırılmıştır.

Kısaca özetlemek gerekirse yukarıda izah edildiği üzere Nevruz'un ortaya çıkışı hakkında birçok rivayet olması bir yana, Nevruz'un güneş ile dünya arasındaki ilişkilerden ortaya çıkan bir tabiat olayı olması ve bu günde gece ile gündüzün birbirine denk olup gündüzlerin uzamaya başlaması ile baharın başlaması, doğa ile iç içe yaşayan kuzey yarımküre insanları için sevindirici bir olayın başlangıcı olarak algılanmış, toplumsal yaşamda sevinçleri ifade eden bayram kavramı ile sosyokültürel karşılığını bulmuştur. Bu sebeple ekonominin hayvancılık ile tarıma dayandığı Turan ve İran coğrafyalarında Nevruz, sadece halk arasında kutlanan bir bayram olmayıp, mevcut yönetimler tarafından da resmi olarak kutlanan mevsimlere bağlı önemli bir bayram olmuştur.

Ömer Hayyam'ın *Nevruzname* adlı eserinde belirtildiği üzere Acem padişahları kurdukları sofraların nevruz günü daha zengin olmasına özen göstererek bu sofrayı değişik çorbalar, kavurmalar, helvalar, içecek ve meyveler ile süsleyerek katılımcılara

ikramlarda bulunmuşlardır. Nevruz günü padişah sofrasına buğday, darı, arpa, mısır, nohut, pirinç, susam veya bürülce unundan yapılan ekmek ile değişik ağaç dallarından oluşan yedi demet (nar, ayva, söğüt vb) yedi tabak, gümüş ve altın para konur. Padişaha şeker ve Hindistan cevizinden yapılan bir tatlı ikram edilir o da bu ikramı yeni sağılan süte hurma ekleyerek yemiş (Hayyam, 1990: 25).

Biruni'nin söylediğine göre Nevruz günü güneş doğarken konuşmadan önce üç kaşık bal yeme adeti olmuştur. Nevruz günü insanlar hayatınız tatlı olsun anlamında birbirlerine şeker ve tatlı ikram etmişlerdir. Ayrıca içecekler ikram etme yanında bu yıl su ve hasat bol olsun diye birbirlerine su serpmeye önemli adetlerden biri olmuştur.

Özbeklerde 20. yüzyılın başlarında Nevruz ile ilgili uygulamalar şöyle olmuştur: Nevruz günleri herkes erkenden iyi niyetler ile yataklarından kalkarlar. Erkekler yeni elbiselerini kızlar ise bahara uygun elbiselerini giyerler. Gençler yeni elbise ve ayakkabılar hazırlayarak hikâye ve şiir sohbetleri ile bayram gecelerini uyumadan geçirirler. Nevruz bayramını şarkılar söyleyerek ve oyunlar oynayarak sevinçle beklerler. Genç kızlar birbirlerine çiçek demetleri hediye ederler. Nevruz günleri özellikle devam eden küskünlükler unutulur. Kin ve nefret unutulur, iyi komşuluk ilişkileri kurulur, akraba ve komşular birbirlerini ve hasta olanları ziyaret ederler. Muhtaçlara yardım edilir. Mezarlıkları ziyaret etmek adettendir. Eğer bayram günlerinde birisi ölürse defin işleri geciktirilir. Matem merasimleri gerçek-

leştirilmez. Nevruz günleri mahpusları serbest bırakma ve günahkârların tövbe etme âdeti uygulanmıştır. Ev ve sokaklar temizlenip su serpilmiştir. Çiftçiler yaratıcıdan yıl boyu suyun bol olmasını dileyip bayram günü yere bol miktarda su dökme âdetini yerine getirirler. Nevruzun birinci günü oğlak oyunu ve at yarışları yapılır, güreş koç, horoz, dövüşü gibi oyunlar oynarlar. Nevruz günleri pazarlarda alışverişler yapılır ve en tatlı yemekler hazırlanır (Qarobaev 2002:24). Bu uygulamaların bir kısmının günümüz Özbek halkı içinde, günümüzde de devam ettiğini görmekteyiz.

a- Sümelek: Nevruzun en önemli yemeği Sümelek olarak kabul edilir. Sümelek kadınlar tarafından hazırlanır. Sümeleğin hazırlanışı sırasında kendine has törensel adetler yerine getirilir. Bugünlerde bu merasimler iş yerlerinde ve kurumlarda da gerçekleşmektedir. Nevruz gününe has hazırlanan Sümeleğe Nevruz Sümeleği denir. Nevruz Sümeleğini yaşlılar kendilerine ve evlatlarına uzun ömür, evlenme çağındaki kızlar ve yeni gelinler ise kendilerine kısmet ve baht dileyerek karıştırırlar. Çünkü yaşlıların ifade ettiğine göre Sümeleği karıştırırken kim iyi niyet ve dileklerde bulunursa Allah o dilekleri kabul edermiş. Sümelek pişinceye kadar kadınlar genç kızlar çember oluşturarak oyunlar oynar gülüp sohbet ederler. Fergana Özbeklerinde bu gün değişik ot ve sebzelerden börekler (samse), mantı (çüçvare) gibi lezzetli yemekler pişirirler (Aşirov 2008:124).

b- Göce Aşı: Özbekistan'da yaygın olan ve Nevruzla bağlantılı bir diğer merasim de Göce Aşı ya da Yıl Başı

Göce Aşı denilen merasimdir. Göce Aşı Nevruz arifesinde yapılır. Bu yemek ailelerden gönüllü olarak toplanan pirinç, mısır, fiğ, bürülce, nohut gibi benzeri yiyecekler ile yağ ve etten hazırlanmaktadır. Toplanan yiyecekler büyük bir kazanda pişirilir. Nevruz arifesinde halk kendi kaşık ve tabağını getirmiş şekilde çoğunlukla cami önünde akşam vaktinde buluşurlar. Cami imamı Kuran-ı Kerim'den ayetler okuyup yeni yılın bereketli ve hasadın bol, memleketin de selamet içinde olması hakkında dua eder. Bu duadan sonra aksakalların izni ile kazan açılır ve yemek dağıtılır. Yemek oracıkta yendikten sonra meydan gibi bir yerde daire biçiminde oturularak güreş müsabakaları yapılır ve oyunlar tertiplenerek eğlenceler yapılır. Yeni yıl sevinçle beklenir. Göce Aşı günümüzde Taşkent ve Semerkant vilayetlerinin bazı köylerinde biraz değişmiş şekilde devam etmektedir.

Günümüzde Göce Aşı değişik yiyeceklerden hazırlanmakta, sofrada pılav ya da yahni ikram edilmektedir. Yemekten sonra dua edilir ve sonra çiftçiler ekin işlerini yapmaya başlarlar. Orta asırlarda Buhara'da bu bayram Nevruz-i kişavarzan yani çiftçiler bayramı olarak adlandırılmıştır. (Narşahi 2011: 234). Çiftçiler bu gün tarlaya tohum serperler. Yeri sürececek olan sığırların boynuzları ve boyundurukları yağlanır. Yaşlıların dediğine göre, mezkûr adet sığırların boynuzlarının yağlanması sığırların kuvvetli olup yıl boyunca yorulmadan çalışması niyeti ile yapılır (Qarobaev 2002: 128).

Özbeklerin arasında İslam'ın yayılması ile birlikte Nevruz adetleri İslami kaideler ile uyumlu hale gel-

miştir. Nevruz eğlencelerinde fakirlerle yardım etmek, akraba ve dostları ziyaret etmek, kin ve nefreti unutup, küskünleri barıştırmak, Nevruz yemeği olan Sümeleğin Bibi Fatma yemeği adını alması ve buna benzer sevap işlerin yapılması durumları Nevruz ile İslam dininin kaynaşan özelliklerine güzel örneklerdir.

Sovyet hakimiyeti devrinde Özbeklerin birçok kutsiyeti, milli ve dini bayramları ile merasimleri engellendi ya da tamamen yasaklandı. Mevcut yönetim ve idarecileri halkın milli değerlerini yasaklayıp halkı milli değerlerden uzaklaştırmak istediler. Özellikle, 1980'li yıllarda milli bayramları ve Nevruz'un tamamen yasaklanması işgalci siyasetin niyetlerini açıkça ortaya koyan bir gelişme olmuştur. Bu dönemde Nevruz geleneklerinin yasaklanması yanında Sümelek ve Helim gibi milli yemekler gözden düşürülmeye çalışılmıştır. Hatta bu dönemde baskılar o kadar artmıştır ki, insan ölümünden sonra farzı kifaye olan cenaze namazı kılmak ve matem merasimlerini gerçekleştirmek dahi yasaklanmıştır. Özbek idarecileri, baskıcı Sovyet döneminde uygulanan baskılara karşı gelerek 80'li yılların sonlarından itibaren milli uyanış hareketlerine paralel olarak halkın milli ve manevi hayatında önemli yer tutan değerlerin tekrar güçlenmesi sağlamak için ciddi tedbirler almaya başlamışlardır.

Bağımsızlığın ilan edilmesi ile beraber halkın sahip olduğu milli ve manevi değerlerin korunması devlet siyaseti haline dönüştürülerek, sadece Nevruzun değil, Mehircan, Hasıl Bayramı, Ramazan ve Kurban bayramla-

rının da özgürce kutlanması sağlanmıştır.

Özbekler bahar aylarında Bayçiçek, Binefşe, Gülbergi, Kızılgül, Lale (Gelincik Çiçeği) Seyli ve Sünbüle Seyli adları altında birçok şenliği kutlamaktadırlar.

2- Lale Seyli: Özbek halkının eski ve milli şenliklerinden biri olup, Harezm, Buhara ve Baysun'da Kızıl Gül (Gül-ı Surh), Kokand, İsfara, Taşkent, Çust gibi bazı yörelerde Lale Seyli, bazı yerlerde ise Bayçiçek şenliği gibi isimler ile gerçekleştirilmiştir. Lale şenliği Nevruz bayramından sonra nisanın sonu mayısın başlarında laleler açıldığı dönemde gerçekleştirilir. (Hemraev 1958: 21-26, Snasarev 1969: 205-206, Suhareva 1986:31-46).

Özbeklerin hayatında Bayçiçeğin açılışı, çiftçiler için işlerin başlaması tabiatın uyanması anlamına gelir. Lale ve Bayçiçek şenlikleri özellikle Fergana vadisinde daha canlı kutlanmıştır. Çocuklar Bayçiçek şarkısını söyleyerek evleri dolaşarak baharın gelişini müjdeleyerek sevinçlik almışlardır. Evleri dolaşan çocuklar Bayçiçek adındaki çiçeği evin yaşlısına vermeye çalışırlar. Çünkü bu çiçek onlar için değerli olup kıştan sağ salım çıkıldığının baharın geldiğinin ve yani hayatın başladığının habercisidir. Bu nedenle yaşlılar Bayçiçek çiçeğini gözlerine sürerek;

Görelim sağlık selametlik, görme-yelim hiç kötülük,

Kavuşalım selametle, gelecek yıl yine bu günlere diye dua ederler (Aşirov 2008:124).

Nemengan yöresinde bu şenliği halk tarafından seçilen *laleciler* organize eder. Laleciler lale şenliği-

nin nerede ve ne zaman yapılacağını halka bildirirler. Şenlik özel yerlerde (kırlarda) yapılır. Şenlik başlamadan önce laleci ağaç ya da ağaç dallarından birini keserek laleler ile süsler. Daha sonra bununla köyün sokaklarını dolaşır. Laleci bu şekilde dolaşırken onu gören kişiler sokağa çıkarak daha öncesinden hazırladıkları çaputları, eşarpları ya da benzer metalleri dilek tutarak laleler ile süslü ağaç ya da dal parçasına bağlarlar. Daha sonra kafiye katılarak güle oynaya lale bahçesine doğru giden kafiye katılır. Kararlaştırılan yere gelindikten sonra gül ağacı denilen süslü bu ağaç ortaya konur ve aksakalların duası ile bayram başlar. Bayramın ikinci günü mezarlar ziyaret edilir. Bu ziyaretlerde kadınlar ile erkekler ayrı kafiyele şeklinde mezarlıkları ziyaret ederler (Aşirov 2008:128). Lale seyilleri ve gül bayramlarında önemli yer tutan mezar ziyaretleri ile ilgili değişik yorumlar vardır. İlk yorum çiçek ile ilgili olup şenliklerin çiçeklerin bol olduğu mezarlıkların etraflarında icra edildiği ile ilgilidir. İkinci yorum ise ölüleri ziyaret etmenin şark milletlerinde var olan bir adet olması ile ilgilidir. Üçüncü ve en ilginç yorum ise gelinciklerdeki kızılığın insan kanına benzetilmesidir. Fergana yöresinde yaşayan Özbekler arasında güya kızıl çiçekler renklerini vefat eden kişilerden alırlar diye bir inanış vardır. Yaşlıların anlattıkları rivayetlere göre ölen kişinin kanını toprak emer çiçekler ise bu kızıl rengi alarak ölenlere ikinci bir hayat bahşederler. Böylece ölüler yeryüzüne güzel bahar çiçekleri şeklinde örtülürler. Zira İsfara'da kadınların gittiği mezar Abdullah-i Surh (kızıl) adın-

da olması yanında Baysun'da Kızıl Gül şenliğinin yapıldığı mezar, Gül-i Surh (kızıl gül) adındadır.

Sovyet hâkimiyeti döneminde başka geleneksel şenliklerde olduğu gibi bir sönükleşme yaşansa da, bağımsızlıktan sonra geleneksel lale ve Bayçiçek Seyilleri tekrar coşku ile kutlanmaya başlamıştır. Nisan ayının son haftasında köylerde yaşayan insanların toplu şekilde Bayçiçek şenliğini düzenleyerek kırlara çıkma âdeti son zamanlarda tekrar yaygınlık kazanmaktadır. İnsanlar yakın akrabalarına baharın geldiği ve kıştan sağ salım çıkıldığı müjdesini, Bayçiçeği demetler halinde hediye etme yoluyla vermektedirler.

3- Harezmi'deki Kızıl Gül Şenliği; Hive şehri yakınlarındaki köylerde özellikle Bavaris Baba mezarlığı etrafında gerçekleştirilmektedir. Şenlikte gençler kendilerinin süslediği demetleri akraba ve tanıdıklarına hediye ederler. Genç kızlar şenlikler bitinceye kadar şapkalarına kızıl gül takıp yürürler. Bayramın birinci günü genç delikanlılar ve genç kızlar ayrı gruplar şeklinde birbirlerinin evlerini, anne ve babalarını, yaşlıları ziyaret ederek bayramlarını kutlarlar ve eğlenceler tertip ederek gülüp şarkılar söyler ve oynarlar. Bayramın ikinci günü köy mezarlığının yanındaki güzel manzaralı yerlerde halk toplanır. Bu şenlikte eş seçme merasimi gerçekleştirilir. Çiçek şenliklerinin gerçekleştirilmesinin temelinde bahar ile birlikte ekim işlerine başlanma mesajının verilmesi vardır. Çiçeklerin açılışı bir bakıma çiftçilere ekim mevsiminin başlangıcını gösteren mevsimsel bir takvimdir. Bu sebeple Harezmi de Kızıl Gül şen-

liğinin başladığı gün mısır, çeltik ve başka ekinler ekilir. Fergana yöresindeki Özbekler arasındaki inanca göre, bu şenlik ne kadar coşkulu geçirilir ise çiftçiler için o yıl o derece bereketli olur (Aşırov 2008:126).

Özbeklerde toprağı sürme ve ekime hazırlama, toprağı sulama ve hasat faaliyetleri sevap olarak telakki edilir. Bu sebeple ekim işlerinin başladığı günler ülkede önem taşır. Bu tarihlerde tarla başlarında *koş çıkarış* (saban kullanma) törenleri yapılır. Bu törenlerde her aileden kadınlar *buğursak* ve *çözme* denilen yemekler hazırlarlar. Bol yağa sıvı hamur atılarak yapılan bu yemeklerde güya yağların cızırtısını duyan ölülerin ruhları şad olur ve ölüler yakın akraba ve tanıdıklarına hayır duası ederler. Tarla sürülmeden önce öküzlerin boynuz ve boyundurukları yağlanır. Nazardan koruması için öküzlerin boynuna muskalar bağlanır. Tarlayı sürmeye başlama ve toprağa tohum atma işini ilk önce ailenin ya da köyün en büyüğü başlatır (Suhareva 1986:42).

4- Hasat Bayramı: Bahar şenlikleri dışında güz mevsimlerinde de kutlanan özel gün ve şenlikler vardır. Bunlardan biri hasat bayramıdır. Bu merasim Özbeklerin eski adetlerinden biridir. Önceleri hasat yapıldıktan sonra bu bayram köylerde ya da şehirlerin yakınlarında yapılmıştır. Bağımsızlıktan sonra şehirlerde de kutlanması yaygınlık kazanmıştır. Bayram günleri çiftçiler pazar ve meydanlara satacakları ürünleri getirerek satış da yapmaktadırlar. Bu günlerde şehir esnafı da ürünlerini satarlar. Panayırlarda herkes ihtiyacını karşılama imkânı bulur. Değişik yarışmalar düzenlenir.

Bazı köylerde, horoz, koç, teke, ve deve güreşleri yapılır. Bu mevsimde adak adayıp dağıtanlar da vardır. Hasat bayramı bazı değişiklikler ile birlikte günümüze kadar gelmiştir. Köy ve kasabalarda her yıl hasat bayramının tarihi ilan edilir. Yetiştirilen ürünler belirlenen yere getirilerek sergilenir ve satılır.

Sonuç

Özbekistan da Sovyetler döneminde yasaklanan birçok kültürel değer bağımsızlık sonrasında kutlanmaya başlanmıştır. Özbekistan coğrafyasının yaşadığı siyasi ve sosyal gelişmeler Özbek kültüründeki çeşitliliği arttırmıştır. Bağımsızlık sonrası yaşanan süreçte milli kimliğin güçlendirilmesi adına bir dönem yasaklanan ya da hor görülen birçok folklorik değer sadece halk tarafından kutlanmakla kalmamış resmi zeminde de kabul görmüştür. Örneğin, mevsimsel törenlerin başında gelen ve sadece Özbekistan'da değil, birçok Orta Asya ve Orta Doğu ülkesin de kutlanan Nevruz Bayramı resmi zeminde kutlanmaya başlamıştır. Nevruz dışında Bayçiçek ve Lale Seyilleri adı altında birçok mevsimsel gelenek daha coşkulu şekilde yaşanmaya başlamıştır. Her kültürde olduğu gibi Özbeklerin kültüründe de tabiat ile ilgili gelenek ve görenekler toplumsal hayat içinde önemli yer tutmaktadır. Özbeklerin yaşadığı siyasi ve sosyal gelişmeler neticesinde bir dönem işgal altında yaşamaları, genelde siyasi kişilerde görülen iade-i itibar kavramının (aynı şekilde olmasa da) kültürel değerlere de verilmesi gibi bir durumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aşirov, A. Adhamcan. "On The Problem of Initiation And Cyclical in Uzbek Family Ceremonies in The 20th Century", *XX. Century in The History of Central Asia*, Taşkent 2004:61-63.
- Aşirov, A. Adhamcan. "On The Concept of Uzbek Ethnic Mentality", *Central Asian Studies* Vol. 8, Seul, 2003: 261-267.
- Aşirov, A. Adhamcan. *O'zbek Xalqining Qadimiy E'tiqod va Marosimlari*. Taşkent: Alisher Navoiy Nomidagi O'zbekiston Milliy Kutubxonasi Neşriyatı, 2008.
- Biruni, Abu Rayhan. *Qadimgi Xalqlardan Qolgan Yodgorliklar Tanlangan Asarlar 1. Cilt*, Yay. Hazırlayan: A. Rasulov. Taşkent: Fan Neşriyatı, 1968.
- Cumakunova, Güلزura. "Kırgızların Nooruz Kutlamalarında Eski Türk İnançlarının İzleri", *Türk Dünyasında Nevruz, Üçüncü Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara: AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2000: 75-79.
- Gardiziy, Abu Said. *Zayn Al-Ahbor*. Taşkent: Fan Neşriyatı, 1991.
- Golden, B. Peter. *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Çev: Osman Karatay. Çorum: Karam Yayınları, 2006.
- Hayyam, Ömer. *Navro'z*. Taşkent: Mehnat Neşriyatı, 1990.
- Hemraev, Abdurahman. "Prazdnik Krasnoy Rozi" *Obshestvenniy Nauk Uzbekistana*, №6, Taşkent, 1958: 72-78.
- İnan, Abdulkadir. *Makaleler ve İncelemeler I. Cilt*. Ankara: TTK Yayınları, 1998a.
- _____. *Makaleler ve İncelemeler II. Cilt*. Ankara: TTK Yayınları, 1998b.
- İsrailov, Ulugh Beg. "Özbekistan Büyükelçisi Abdurgaffur Abdurrahmanov Adına Baş Katip Ulugh Beg İsrailov'un Nevruz Konuşması", *Nevruz ve Renkler*, Ankara: AKDITYK Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1996: 33-35.
- Narşahi, E. *Buxoro Tarixi*, Yay. Hazırlayan Professor Shamsiddin Kamoliddin. Taşkent: Şark Neşriyatı, 2011.
- Nevai, Alisher. *Mukammal Asarlar To'plami 20 Jildlik, 16. Cilt*. Yay. Hazırlayan Abdulkadir Hayitmetov. Taşkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyası Til va Adabiyot İnstitut Neşriyatı, 2011.
- Snesarev, Gleb Pavlovich. *Reliktı Domusulmanskix Verovaniy i Obryadov u Uzbekov Xorezma*. Moskova: Nauka, 1969.
- Suhareva, Olga Alekseevna. "Praznestva Svetov u Ravnınnıx Tadjikov (Konets XIX – nachalo XX v)", *Drevnie Obryadi Verovaniya i Kulti Narodov Sredney Azii*, Moskova: 1986: 31- 46.
- Şaniyazov, Karim. *Ozbek Halqining Şakllanış Carayani*. Taşkent: Şark Neşriyatı, 2001.
- Şengül, Abdullah. "Türk Kültüründe Nevruz Mete Han'dan Atatürk'e", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006; 8(3):161-170.
- Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türki ve Yakın Tarihi, I. Cilt*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Qarobaev, Osman. *O'zbek Bayramlari*. Taşkent: Şark Neşriyatı, 2002.